

*До спеціалізованої вченої ради Д 26.007.03
у Національній академії внутрішніх справ
пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035*

ВІДГУК

*офіційного опонента, кандидата юридичних наук, доцента Топорецької
Зоряни Миколаївни на дисертацію Буртового Михайла Олексійовича на
тему: «Процесуальні права потерпілого та їх реалізація та стадії
досудового розслідування»,*

*подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова
експертиза; оперативно-розшукова діяльність*

Актуальність теми дослідження. Україна є демократичною, правовою державою і свою діяльність спрямовує на основі конституційних принципів, згідно з якими людину визнано найвищою соціальною цінністю. Кримінальна процесуальна діяльність покликана забезпечувати захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Потерпілий сьогодні займає центральне місце в кримінальному провадженні, адже в умовах сучасного змагального кримінального процесу у переважній більшості випадків саме від рішення потерпілого залежить початок та закінчення кримінального провадження. Водночас потерпілий є слабкою стороною процесу, оскільки проти своєї волі він сам або його близькі особи стають жертвою протиправних суспільно-небезпечних дій іншої особи. Потерпілий змушений захищати свої порушені права, вимагати компенсації завданої шкоди, збирати та подавати докази на її підтвердження. Саме тому важливе значення має забезпечення державою всіх можливостей для реалізації потерпілим наданих йому процесуальних прав.

За даними Звіту про кримінальні правопорушення по державі кількість потерпілих в кримінальних провадженнях щороку обраховується десятками тисяч. Зокрема, станом на жовтень 2021 року в Україні визнано потерпілими від кримінальних правопорушень 181 691 осіб, з яких 116 836 потерпіли від злочинів

(з них 67903 від тяжких та особливо тяжких злочинів). У попередні роки потерпілих було ще більше. Щороку в Україні всі ці особи потребують підтримки держави у відновленні порушених прав та відшкодуванні (компенсації) завданої кримінальними правопорушеннями шкоди.

Особливо гостро питання захисту прав потерпілих постало з початком активної фази війни росії проти України, коли практично все населення України зазнало і продовжує зазнавати прямої чи опосередкованої шкоди внаслідок збройної агресії. Управління Верховного комісара ООН з прав людини змогло підтвердити, що станом на 27 травня 2022 року загинуло 4 031 і поранено 4 735 цивільних через повномасштабну війну росії проти України. Насправді ж жертв набагато більше, але їх неможливо знайти через продовження воєнних дій. Так, лише у Київській області станом на 21 червня 2022 року знайдено 1333 тіла місцевих жителів, які загинули від рук окупантів, 213 тіл ще не ідентифіковано, ще 300 осіб вважаються зниклими безвісти. Кількість загиблих мирних жителів блокадного Маріуполя обраховується десятками тисяч.

За даними Офісу Генерального прокурора України станом на 1 вересня 2022 року 1116 дітей постраждали в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії, 380 дітей загинуло та більше 736 поранено. За повідомленням Уповноваженої Верховної Ради України з прав людини до РФ примусово вивезено понад 121 тисячу дітей.

Крім того, здійснюються постійні атаки на медичні заклади, навчальні заклади, об'єкти критичної інфраструктури, знищується врожай тощо. Внаслідок таких дій відбувається порушення практично всіх гарантованих Конституцією України та міжнародними нормативно-правовими актами основоположних прав людини: на освіту, належну медичну допомогу, харчування, безпечне проживання, вільне пересування та інших. Вже зруйновано або пошкоджено понад 1 200 освітніх закладів, понад 200 лікарень, тисячі кілометрів газопроводів, водопроводів та електромереж, доріг та залізничних колій. За даними Уряду прямі збитки інфраструктури України внаслідок повномасштабної агресії росії складають більш ніж 100 млрд доларів. Лише на відбудову України

після війни потрібно десять років та 750 млрд. доларів згідно презентованого Радою відновлення України Плану відновлення України. Небезпека ядерної аварії на ЗАЕС через постійні обстріли ставить під загрозу життя людей в декількох областях. Сьогодні в Україні практично немає людини, яка б не зазнала прямої майнової чи фізичної шкоди від війни чи опосередковано моральної шкоди внаслідок постійного стресу, викликаного війною.

Тому питання реалізації прав потерпілого у кримінальному провадженні в нашій державі сьогодні стоїть дуже гостро і буде набирати ще більшої актуальності в майбутньому. У зв'язку з цим як ніколи важливою є оптимізація практики реалізації прав потерпілого в кримінальному процесі на основі застосування напрацьованого потенціалу наукових досліджень з питань процесуального статусу потерпілого та забезпечення ефективної реалізації його прав.

Сьогодні юридична наука України допоки не має фундаментальних теоретичних розробок, які б присвячувалися дослідженню питань реалізації прав потерпілого, зокрема, від воєнних злочинів.

Враховуючи, що метою дисертаційного дослідження є визначення теоретичних, правових й організаційних засад реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування, його **актуальність** не викликає сумнівів, адже вона зумовлена потребами не лише теоретичного осмислення важливої наукової проблеми, а й вимогами практики розслідування усіх видів злочинів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження узгоджується з загальнодержавними цілями, програмами, планами, стратегіями, напрямками наукових досліджень та науково-технічних розробок та відповідає напрямкам наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ. Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 30 листопада 2007 року (протокол № 1), уточнено 25 травня 2021 року (протокол № 11) і зареєстровано Координаційним бюро НАПрН України (№ 659, 2007 рік).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність та новизна. Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані М. О. Буртовим, є науково обґрунтованими, а їх **достовірність** підтверджується правильно обраною методологічною базою, опрацюванням широкого переліку вітчизняної та зарубіжної літератури (178 найменувань на 22 сторінках) та досить репрезентативною та вагомою емпіричною базою дослідження, яка відображена у вигляді результатів вивчення статистичних й аналітичних матеріалів державних органів; результатів вивчення та узагальнення 125 кримінальних проваджень; зведених даних опитування 350 респондентів, зокрема 95 слідчих і 60 дізнавачів Національної поліції України, 80 прокурорів різних рівнів, 75 слідчих суддів, 40 адвокатів в Івано-Франківській, Київській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Тернопільській, Черкаській областях та м. Києві; а також використанням власного практичного досвіду роботи автора в правоохоронній системі.

Важливим теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали роботи Ю. П. Аленіна, В. Г. Буткевича, Ю. М. Грошевого, С. В. Давиденка, Т. М. Добровольської, О. П. Кучинської, О. М. Ларіна, П. А. Лупинської, О. Г. Мазалова, В. Т. Нора, І. Л. Петрухіна, Т. І. Присяжнюк, В. М. Савицького, М. С. Строговича, І. А. Тітко та багатьох інших. Літературні джерела використовуються автором критично, ведеться полеміка з іншими авторами.

Об'єкт дослідження визначено як кримінальні процесуальні правовідносини, що виникають і розвиваються за участю потерпілого на стадії досудового розслідування в кримінальному провадженні, предметом дослідження є процесуальні права потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування. Вказані об'єкт і предмет дослідження повною мірою окреслюють проблемні питання участі потерпілого в кримінальному провадженні.

Слід також акцентувати увагу на чіткій постановці мети дослідження, яка спрямована на визначення теоретичних, правових й організаційних засад

реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування. Вказана мета дисертаційної роботи у повній мірі відповідає визначенню завдань, які конкретизовані у дослідженні.

Дисертація має солідну та серйозну методологічну базу, оскільки для досягнення визначеної автором мети та розв'язання поставлених завдань при проведенні наукового дослідження, було комплексно використано широкий діапазон загальнонаукових, спеціально-наукових методів наукового пізнання. Заслугує на увагу у роботі вдале використання методу моделювання для розроблення алгоритмів дій учасників кримінального провадження, а також статистичного та соціологічного методів для підсилення практичного значення наукового дослідження.

Позитивним, на наш погляд, є те, що у системі завдань дисертації належний акцент робиться на з'ясуванні стану наукових досліджень щодо окреслених проблем, а також вивченні зарубіжного досвіду правового регулювання цього питання в провідних країнах Європи і США з різними правовими системами.

Наукова новизна дисертаційного дослідження М. О. Буртового визначається тим, що за характером і змістом розглянутих питань ця дисертація є одним з перших у національній юридичній науці досліджень процесуальних прав потерпілого та їх реалізації на стадії досудового розслідування. У дослідженні сформульовано ряд нових наукових положень, висновків та пропозицій, які мають істотне значення для теорії кримінального процесу та юридичної практики понять, положень, висновків та рекомендацій, до найголовніших із яких можна віднести:

автором вперше визначено правові гарантії реалізації потерпілим процесуальних прав на стадії досудового розслідування в змагальному кримінальному провадженні, що охоплюють правові можливості для попередження та недопущення порушень (обмежень) його процесуальних прав з боку сторін обвинувачення і захисту, а також інших учасників кримінального судочинства; процедури припинення порушень процесуальних прав, їх

відновлення та відшкодування завданої шкоди в порядку, передбаченому законом;

автором удосконалено аргументацію стосовно запровадження в Україні спеціального державного фонду, який сприяв би відновленню майнового та/або немайнового становища потерпілого за рахунок держави та наукове визначення підстав пред'явлення прокурором цивільного позову в інтересах вразливого потерпілого щодо відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації.

Наукову новизну та практичне значення для кримінального процесу мають розроблені у вигляді законопроекту пропозиції щодо удосконалення норм Кримінального процесуального кодексу в частині доповнення КПК України рядом положень щодо реалізації прав потерпілого (додаток А), зокрема, надання потерпілому можливості висловлювати свою власну думку з приводу застосування запобіжних заходів (с. 232-233).

Оцінка змісту дисертації. Про обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, виконання визначених завдань та досягнення поставленої мети свідчить зміст та **структура** роботи, в якій у логічній послідовності в трьох розділах та восьми підрозділах розкриваються результати проведених досліджень та чітко, лаконічно і зрозуміло сформульованих висновках з пропозиціями щодо удосконалення чинного законодавства за для підвищення ефективності реалізації процесуальних прав потерпілого в кримінальному провадженні. Наукові міркування й висновки автора логічні та аргументовані у висновках до кожного підрозділу та у загальних висновках.

У **вступі** автор доволі чітко та лаконічно обґрунтував актуальність обраної теми дисертації; визначив зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами; означив мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрив наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; конкретизував шляхи та форми упровадження й апробації; навів характеристику публікацій дисертанта з відображенням основних положень дослідження, а також структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі М. О. Буртовий послідовно розкриває стан наукових досліджень проблем реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування, дає характеристику процесуальним правам потерпілого в кримінальному провадженні та досліджує зарубіжний досвід правового регулювання процесуальних прав потерпілого та їх реалізації на стадії досудового розслідування.

Заслужовують на увагу охарактеризовані М. О. Буртовим процесуальні права потерпілого, що згруповані за стадіями кримінального провадження, зокрема: процесуальні права, якими потерпілий наділяється протягом всього кримінального провадження, що мають загальний характер і можуть бути реалізовані на всіх його стадіях; процесуальні права, якими потерпілий наділяється під час досудового розслідування та процесуальні права, якими потерпілий наділяється під час судового провадження.

Важливим аргументом для подальших пропозицій щодо удосконалення законодавства України є посилання на зарубіжний досвід правового регулювання окремих прав потерпілого. Зокрема, врахування досвіду ФРН, Франції, Великої Британії, Бельгії, Нідерландів, Швейцарії щодо створення спеціального фонду потерпілих, із коштів якого держава відшкодовувала завдану потерпілим шкоду (с. 72-73, с. 76), а також досвід застосування процедури медіації у Франції (с. 75), Великій Британії (яка першою ініціювала застосування цієї процедури – с. 76), Австрії, Польщі, Чехії.

У другому розділі автор дослідив правові гарантії реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування та особливості реалізації процесуальних прав потерпілого під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій та окрему увагу приділив питанню реалізації процесуального права потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди в кримінальному провадженні.

Важливим здобутком дисертації є аналіз існуючих правових гарантій реалізації прав потерпілого з точки зору практичних проблем їх реалізації, а

також одночасне надання пропозицій удосконалення чинного КПК України за для вирішення цих практичних проблем (наприклад, с. 98, 100, 106).

Слушним є також розгляд автором механізму відшкодування шкоди та збитків, завданих Україні та потерпілим внаслідок повномасштабного військового вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року та пропозиції щодо створення в Україні інституту реституції, який передбачатиме відновлення майнових прав в обсязі, аналогічному до порушення права.

У **третьому** розділі автор розглядає такі гарантії реалізації прав потерпілого у кримінальному провадженні як прокурорський нагляд та судовий контроль за дотриманням процесуальних прав потерпілого.

В межах цього розділу автор слушно акцентує увагу на тому, що саме активна, постійна й ефективна діяльність прокурора під час досудового розслідування є одним із провідних структурних елементів механізму забезпечення прав і законних інтересів потерпілого та інших учасників цієї стадії кримінального провадження.

В рамках дослідження проблем судового контролю за дотриманням процесуальних прав потерпілого важливим є виокремлення автором напрямків (форм) його здійснення: ухвалення рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; надання дозволу на проведення окремих СРД та НСРД; розгляду скарг учасників досудового розслідування на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора та детальний аналіз кожного з них з виділенням практичних проблем їх реалізації та наданням конкретних пропозицій щодо їх вирішення.

У **висновках** викладені основні підсумкові положення та пропозиції автора, що сформульовані в процесі цього дослідження. У них лаконічно відображені основні результати здійсненого наукового пошуку. Висновки здобувача наукового ступеня щодо визначення ним значимості цієї праці для науки й практики вважаються цілком обґрунтованими, достовірними, відповідають суті розглянутих питань і відзначаються послідовністю та логікою викладених думок.

Логічним продовженням пропозицій з висновків є **додатки**, в яких у вигляді законопроекту сформульовано всі пропозиції дисертанта щодо удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства.

Автореферат дисертації цілком відображає зміст основних положень дослідження. Загалом, здобувачем були повністю дотримані вимоги, що ставляться до даного виду наукових робіт.

Повнота викладу наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, у наукових працях. Викладені у дисертаційній роботі положення, висновки і рекомендації в достатньо повно відображають предмет дослідження та вирішують поставлені завдання. Основні наукові результати дисертаційного дослідження відображено 12 наукових публікаціях, серед яких чотири статті – у збірниках, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – у закордонному науковому виданні, сім тез – у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій та засідань круглих столів.

Апробація результатів дисертації відбулася належним чином, адже основні положення дисертації були оприлюднені та доповідалися у виступах на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах і засіданнях круглих столів, а саме: «Сучасна юридична наукова думка» (м. Тернопіль, 9 грудня 2008 року); «Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності» (м. Київ, 3 квітня 2009 року); «Шляхи реформування кримінальної поліції: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Київ, 18 лютого 2022 року); «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (м. Хмельницький, 25 лютого 2022 року); «Проблеми сучасної поліцейстики» (м. Харків, 20 квітня 2022 року); «Modern directions of scientific research development» (Chicago, USA, April 20–22, 2022); «Innovations and prospects of world science» (Vancouver, Canada, April 28–30, 2022).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути з успіхом використані в науці та практиці, а окремі з них вже на

сьогодні використовуються, що підтверджено відповідними актами впровадження: у законотворчій діяльності, правозастосовній сфері та освітньому процесі.

Викладене вище є підставою для загальної позитивної оцінки дисертації Буртового Михайла Олексійовича на тему: «Процесуальні права потерпілого та їх реалізація та стадії досудового розслідування» як самостійного наукового дослідження актуальної і важливої для науки і практики проблеми.

Водночас, не зупиняючись більш детально на загальній позитивній оцінці роботи, слід звернути увагу на деякі спірні, дискусійні положення і висловити окремі зауваження, як підґрунтя для обговорення під час прилюдного захисту, зокрема:

1. У Вступі дисертації автором зазначено, що емпіричну базу дослідження становлять, зокрема, статистичні й аналітичні матеріали Офісу Генерального прокурора, МВС і Національної поліції, Національного антикорупційного бюро України; результати вивчення та узагальнення 125 кримінальних проваджень; зведені дані опитування 350 респондентів тощо. Водночас автором не вказані роки, за які досліджувались матеріали кримінальних проваджень, а також бажаним було б проаналізувати та зробити посилання на дані Офісу Генерального прокурора щодо кількості потерпілих від злочинів за певний період та про відшкодування збитків, завданих кримінальним правопорушенням.

2. У підрозділі 2.2. автор детально розглянув питання реалізації прав потерпілого під час проведення обшуку, допиту, освідування, призначення експертизи, але поза увагою дисертанта залишились питання реалізації прав потерпілого під час проведення різних видів слідчого огляду, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, коли потерпілий є центральною фігурою слідчої дії або допиту двох раніше допитаних осіб, під час проведення якого часто виникає конфліктна ситуація.

3. У підрозділі 1.1. та у розділі 3 основна увага автором приділяється прокурорському нагляду та судовому контролю як гарантіям дотримання процесуальних прав потерпілого. Дослідження було б більш глибоким, якби

автор ще зупинився в розділі 3 на питаннях участі представника потерпілого, який надає професійну правову допомогу потерпілому, при цьому, що автор у роботі зазначає, що право на професійну правову допомогу в кримінальному провадженні посідає вагомe місце в системі правових гарантій реалізації процесуального права потерпілого у кримінальному процесі (с. 103). На нашу думку, професійна правова допомога під час участі потерпілого в слідчих діях, а також під час оскарження дій і рішень органів досудового розслідування чи прокурора є вкрай важливою гарантією дотримання цих прав, тим більше, що участь захисника як представника потерпілого є відносно новим правовим інститутом кримінального процесу України.

4. У роботі автор неодноразово вказує на необхідність створення в Україні інституту реституції (с. 21, 133, 207), а також пропонує створити в Україні спеціальний державний фонд, який сприяв би відновленню майнового та/або немайнового становища потерпілого за рахунок держави (с. 20), проте не деталізує механізму відшкодування потерпілому заподіяної шкоди через ці інститути. Під час прилюдного захисту хотілось би почути бачення автора механізму відшкодування школи потерпілим від злочинів під час збройної агресії рф в Україні.

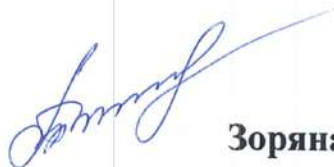
Проте зазначені зауваження і побажання мають переважно дискусійний характер, відображають власну наукову позицію й можуть слугувати підставою для наукової полеміки під час прилюдного захисту дисертації і в цілому не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження.

Текст дисертації і автореферату викладено у логічній послідовності, грамотною державною мовою з дотриманням наукового стилю, що вказує на володіння дисертантом українською фаховою науковою термінологією, а зміст дисертації свідчить про її завершеність і самостійність здійсненого дослідження, його відповідність науковій спеціальності 12.00.09. Додатки до дисертації мають змістовне навантаження і використані за їх фактичним призначенням. Оформлення й обсяг дисертації, додатків та автореферату в цілому відповідає вимогам, що висуваються до таких наукових робіт, а подана до захисту

дисертація може вважатись самостійною працею, що містить раніше не захищені положення, в якій отримані нові науково обґрунтовані теоретичні та практичні результати, котрі у їх сукупності вирішують наукове завдання, важливі для удосконалення реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування та мають важливе значення для науки кримінального процесу та практичної діяльності правоохоронних органів під час залучення потерпілих до кримінального провадження.

На підставі викладеного вважаю, що подана до захисту дисертація **Буртового Михайла Олексійовича** на тему: «Процесуальні права потерпілого та їх реалізація та стадії досудового розслідування» за своєю актуальністю, новизною постановки та вирішенням досліджених проблем, теоретичним рівнем та практичною корисністю, достовірністю та обґрунтованістю одержаних результатів відповідає вимогам п. п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 з відповідними наступними змінами та доповненнями, що пред'являються до кандидатських дисертацій, а її автор **Буртовий Михайло Олексійович** заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Офіційний опонент:
помічник-консультант народного
депутата України,
кандидат юридичних наук, доцент

Зоряна ТОПОРЕЦЬКА

